

Ivan Dubský: na cestě myšlení počátku – na cestě bytí v sobě

Lenka Hanovská

University of Oulu, Faculty of Education

lenka.hanovska2@gmail.com

Vedle Milana Sobotky je další velkou postavou české filosofie 20. století Ivan Dubský. Oba autoři sdílejí osud myslitele, který uprostřed malého státu ve střední Evropě bezprostředně zakouší zánik starého, klasického světa první republiky a současně pozoruje rozvoj moderní liberálně-tržní demokracie, to všechno přes dlouhé období státního „totalitarismu“, charakteristické tendencí k nastolení jediné možné myšlenkové či diskursivní linie. Oba autoři se – každý po svém – zabývají tématy praktického jednání, praxe a práce, oba čelili v zásadě stejným strukturálním problémům, které ovlivňovaly povahu vědy na východní straně železné opony, jako byla například omezená možnost recepce západní tvorby či způsob nastolování vědecko-výzkumných témat „shora“. Oba zmiňovaní autoři přitom představují příklad toho, jak bylo možné si v době nesvobody uchovat zdravý rozum a věnovat se filosofickému bádání, charakteristickému především svou kritičností, „nezávisle“ na aktuálních společensko-politických podmínkách. Milan Sobotka tak činil svou úctyhodnou (více jak padesátiletou) pedagogickou praxí, během níž studentům pečlivě a poutavě vysvětloval dějiny a principy praktické filosofie, počínaje Kantem – přes Hegela – konče Marxem. (V současnosti snad v českých zemích není žádný filosof, který by přednášky pana profesora neznal, minimálně zprostředkovaně, v tištěné podobě, do níž je přetavil ve svých ceněných publikacích.) Ivan Dubský pak do fondu české filosofie přispíval soustředěnou tvorbou a přímou diskusí s kolegy či přáteli. Dubského životní cesta a postoj, odehrávající se po roce 1970 v izolaci – byť do značné míry nedobrovolné a způsobené nemocí –, představují další možnost života a práce filosofa tvořícího v podmínkách absentující kritické diskuse.

* * *

Ivan Dubský, žijící velikán české filosofie, oslavil v září 2021 významné 95. narozeniny. Protože by zcela určitě – se skromností sobě vlastní – svou velikost nijak nepřeceňoval, je na nás, generacích budoucích, význam Dubského pro českou filosofii připomínat a udržovat v živé paměti. Nejde přitom toliko

o nějaký jeden konkrétní text či vystavěný filosofický systém, který by způsobil revoluci a zůstal kánonem českého myšlení. Dubského tvorba je spíše fragmentovaná, esejistická, nesystémová. To, čím zaujme a proč zůstává v paměti, je spíše přístup, původní filosofická práce založená na ryzím myšlení navzdory času. Právě to, dovolím si tvrdit, bezprostředně a významně formovalo Dubského spolupracovníky, kteří mohli jeho myšlenky promýšlet a předávat dál například formou výuky či psaného textu, a to také prostupuje Dubského tvorbou a dodnes oslovuje – a bude oslovovat – mladší generace. Máme-li si připomínat Dubského odkaz české filosofii právě dnes, musí to být, domnívám se, právě s ohledem na způsob a metodu filosofické práce, o kterých následující text blíže pojedná.

Nejprve však připomeňme alespoň základní osnovu Dubského života. Ivan Dubský se narodil v roce 1926, tedy v době mladé první republiky. Protektorátem Čech a Moravy se Republika pro Dubského stala v období, kdy mladí „nabírají rozum“, a zůstala jím až do maturity, kterou Dubský složil v roce 1945 na gymnáziu v Chrudimi. Studium filosofie a sociologie již Dubský absolvoval po válce na čerstvě znovuotevřené Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obhajobou diplomové práce *Marxova kritika kategorie práce v buržoasní vědě* (1950) a rigorózní zkouškou (1951). Je třeba podotknout, že Dubský, tak jako například Karel Kosík, Ladislav Hejdlánek, Robert Kalivoda, Jiří Cvekl či Ladislav Tondl, skládal rigorózum vedle filosofie také ze sociologie, a to v podmínkách, kdy jak studijní obory, tak celá forma studia procházely turbulentními změnami.¹ Důsledkem nuceného uzavření českých vysokých škol a obnovení výuky po válce byl na jedné straně zvýšený počet posluchačů, přičemž na straně druhé univerzita strádala nedostatkem profesorů, který byl ještě umocněn školskými reformami. Studenti filosofické fakulty, kteří nastoupili studium do roku 1948, studovali sice ještě podle regulí z roku 1849, tudíž pro ně v zásadě platila svoboda volby přednášek a seminářů, po únorovém převratu se ale začaly uplatňovat reformy vyžadující povinné kurzy a studium v „kroužcích“.²

Na Univerzitě Karlově v té době působili jako profesori například Josef Král, Otakar Machotka, Ladislav Rieger, Zdeněk Ullrich, Václav Černý či Jan Mukařovský; mnozí z nich však kvůli vynucovaným reformám emigrovali či přestali učit.³ Z filosofů měl na Dubského nejvýznamnější vliv Jan Patoč-

1 Viz např. Nešpor, Z. R., Studium a studenti sociologie v Československu před nástupem komunistického režimu. *Sociologický časopis*, 48, 2012, č. 4, s. 669–696.

2 Viz např. Kanda, R. – Mervart J., Navázat na pozitivní tradici šedesátých let. S Josefem Zumrem o marxismu, filozofii a literatuře. *Česká literatura*, 65, 2017, č. 5, s. 902–920.

3 Srov. Nešpor, Z. R., Studium a studenti sociologie v Československu před nástupem komunistického režimu, c.d., s. 685.

ka, ať již svými přednáškami o Platónovi a Sókratovi, či četbou a výkladem Husserla na oblíbených seminářích. Únor 1948 Dubský prožil na fakultě, kde probíhaly bouřlivé debaty mezi zastánci převratu a sociálně demokratickou frakcí, resp. mezi konfliktní starší a reformovanou mladší generací studentů.⁴ Rok 1949 pak přinesl výraznou změnu v osazenstvu filosofické fakulty, když nastoupila mladší generace pedagogů a studium se strukturálně i věcně reformovalo. Filosofické přednášky měly především dějinně filosofický ráz, reflektovaný v kontextu současného myšlení, do něhož pronikal marxismus. Toto pronikání nemělo zprvu vnější ráz a konvenovalo dobovému českému tradičně sociálně demokratickému smýšlení založenému na ideji sociální spravedlnosti. V konečném důsledku však únorový převrat vedl k nastolení dogmatické linie a proměně filosofického vzdělávání.

V roce 1952 Dubský nastoupil na nově vzniklou Vysokou školu politických a hospodářských věd jako pedagogický asistent a zůstal zde jeden rok. V roce 1953 pak nastoupil do Filozofického ústavu ČSAV, který na počátku téhož roku vznikl z Kabinetu pro filozofii při Čs. akademii věd. Zde působilo mnoho dalších filosofů, mj. Dubského žena Irena Dubská, zakladatelé Karel Kosík, Vladimír Ruml či Karel Pomajzl, dále liberální Jiřina Popelová, Josef Zumr, Robert Kalivoda, Ivan Sviták, Irena Šnebergová-Michňáková, Arnošt Kolman a další. Dubský se zde věnoval nejprve české filosofii, později soudobému západnímu myšlení, resp. západní filosofii. Z vlivů, které jej formovaly, je třeba uvést především M. Heideggera a F. Nietzscheho, Dubský se však věnoval i existenciální filosofii, fenomenologii, německému idealismu, divadelní vědě, tedy oborům, které zřetelně pronikají celou jeho tvorbou a zanechávají na ní významné stopy. Dubského znalost klasické filosofie, ale i dobové západní tvorby je mimořádná a – jak sám přiznává – je v tomto ohledu zavázán mnoha lidem, kteří mu často nedostupnou literaturu zprostředkovali, například svému učiteli Janu Patočkovi či příteli Mojžíru Hrbkovi.⁵

Ve Filozofickém ústavu ČSAV Ivan Dubský zůstal až do roku 1970, resp. 1974, kdy byl definitivně propuštěn. Po propuštění se uchýlil do izolace. V té době neměl příliš zájem účastnit se veřejného dění, věci, které považuje za důležité, se tehdy odehrávaly mimo veřejné diskuse. V 70. letech se skrze svou blízkou přítelkyni, Janu Kremanovou, seznámil se svou druhou ženou, s níž žije dodnes. Od roku 1975 je v invalidním důchodu, i když po sametové revoluci byl rehabilitován na znovuoobnoveném Filozofickém ústavu AV ČR a působil zde ještě řadu let.

4 Viz Petrání, J., *Filozofové dělají revoluci*. Praha, Karolinum 2015.

5 Dubský, I. – Kouba, P., *Per viam. Stati a eseje*. Praha, Torst 2003.

V turbulencích dějin dramatického 20. století působí Dubského texty až jako zjevení. Dějinné zvraty významně nereflktují, podstatné pro ně zůstává pojednávání předmět a snaha jej uchopit co možná nejpřesněji, nejřádněji, nejadekvátněji. Výpovědi charakterizuje zřetelná pevnost a stabilita tvrzení. Nezávisle na tom, jaký dějinný převrat se zrovna odehrává, Dubského myšlení není nikdy událostmi významně ovlivněno. Neznamená to však, že by řešená témata nebyla aktuální, naopak spíše způsob, jakým je Dubský pojednává, neodpovídá úplně „dobovému diskursu“. Dalo by se snad říci, že promyšlení jednotlivých filosofemat u Dubského překonává „ducha doby“. Zůstává myšlením v sobě, myšlením filosofickým a filosofovým. Dubský filosofuje z určitého bezčasí, klidu, o němž hovořil Mahátma Gándhí, když radil žákům žít tak, jako by měli umřít zítra, ale učit se tak, jako by měli žít věčně. Skutečně, i Dubský má čas, když otevírá témata způsobem nikoliv žurnalistickým, tektutým, účelovým, ale naopak přistupuje k předmětu s respektem, pozorně, což nechává předmětu vystoupit způsobem jedinečným, plastickým a, dá se říci, až hegelovsky všeobecným, oslovujícím čtenáře napříč dobou. Jedinou autoritou, které je Dubský zavázán, ač to zní archaicky, zůstává pravda předmětu, k níž se lze dopracovat jen poctivou snahou myslet věc v jejím bytí.

Vežměme hned zkraje Dubského disertační práci. Ta se sice věnuje Marxově kritice buržoazní vědy, tématu bytostně aktuálnímu, ale namísto, řekněme, kritiky buržoazního myšlení představuje snahu o tematizaci Marxova myšlení. To se snaží pochopit v jeho jedinečnosti, tj. novosti, přínosu pro společenské vědy a filosofii z dějinně filosofické perspektivy. Tuto novost Dubský nalézá v pojmu práce, tedy kategorii, která jedinice vytrhuje z totality dějin ducha a dává mu možnost stát se místem počátku. V práci jako reálné aktivitě si jedinec osvojuje společenské podmínky produkce a sám se vlastní materiální činností podílí na vytváření lidského světa, společné produkci dějin. V práci ale člověk nejenom spolu-vytváří dějiny, navíc též naplňuje pojem člověka významem, když se při spolu-konstituci skutečnosti stává tím, kdo významy rozvrhuje a současně uskutečňuje; společenským a svobodným tvůrcem skutečnosti. Téma práce tak vystupuje na pozadí dějin myšlení a odtud nabývá svůj tvar jako něco všeobecného – reálná aktivita člověka tvůrce.

Stejnou problematiku pak Dubský promýšlí i deset let poté, kdy kategorii práce zasazuje do kontextu praktické filosofie, resp. filosofie praxe. Text *Hegels Arbeitsbegriff und die idealistische Dialektik* (1961) promýšlí práci v kontextu německé idealistické tradice a Dubský jej píše německy se zájmem o mezinárodní diskusi.⁶ Opět zde precizuje význam materialistického

6 V roce 1960 začala na základě Dubského účasti na hegelovském kongresu ve Vídni užší akademická spolupráce mezi Filozofickým ústavem ČSAV a Hegels Gesellschaft, sdružující badatele ze západních zemí. Dubský se stal členem spolku a pravidelným frekventantem kongresů, jed-

obratu Marxovy filosofie, přičemž specifikuje metodu materialistické dialektiky v protikladu k materialismu západního stylu.⁷ Tímto způsobem promyšlená a vymezovaná materialistická dialektika a způsob dogmatiky prostého historicko-filosofického přístupu v bádání pak nadlouho ovlivňují – v tématech, akcentech, metodě – Dubského bezprostřední kolegy, např. Jiřího Peška, Milana Sobotku, ale i Karla Kosíka, a udávají ráz proudu, který dnes označujeme jako český „hegelovský marxismus“.

V kontextu následné tvorby se však Dubského výzkumy práce ukazují jen jako etapa na cestě promýšlení významnějšího tématu počátku. To má v rané Dubského tvorbě podobu filosoficko-antropologického tázání. Jak ukazují eseje, např. *Domov a bezdomoví* (1963), kafkovské studie,⁸ ale i antropologická bádání v rámci Marxovy filosofie (*Marx a otázka podstaty člověka*, 1968; *Zur Frage des Wesens des Menschen bei Feuerbach und Marx*, 1965), Dubský se snaží dopracovat k určení a myšlení člověka v jeho základu. Tento základ, předpoklad možnosti toho, že se otevírá svět a v něm významy, představuje místo *antropologické difference*, místo určité možné původní jednoty myšlení a bytí, kde se oddělují a současně vznikají člověk a svět jako dvě oddělené polaroty. Antropologická bádání tedy v Dubského případě nevyplývají z humanismu, či z prostého „zájmu o člověka“. Ačkoliv v 60. letech by tento zájem nebyl nijak ojedinělý – Kosík téma člověka určuje jako českou otázku, kulturní noviny i spisovatelé řeší, kdo je člověk, mezinárodní kongresy prostředkují různé pohledy na člověka a politici svádějí boj o duši člověka –, Dubský téma řeší po svém, když v člověku vidí především místo otevírání světa, základ samé možnosti toho mít svět. Právě to definuje jako lidské a daří se mu tím dobovou diskusi nejen doběhnout, ale i předběhnout. Už jenom tím, že takové vymezení lidského je bytostně všeobecné a nezávázané ničemu jinému než věci samé. Toto pojetí člověka pak Dubský promýšlí z perspektivy různých událostí, které tuto základní možnost člověka mít a otevírat svět ukazují, jako například bolest (*O bolesti*, 1961), absurdita (*O absurditě*, 1963), domov (*Domov a bezdomovost*, 1965) ad.

Vzhledem k jistému fundamentálnímu naladění pak nepřekvapí, že klíčovým referenčním autorem Dubského zralé tvorby se stává Martin Heidegger, především jeho nástiny možnosti myšlení bytí z času. Jako by již člověk jako

natelem za českou stranu byl pak J. Zelený. Účast ve spolku představuje jednu z mála mezinárodních spoluprací mezi Kabinetem a západní filosofickou společností. Více viz Hanovská, L., *Hegelovský proud v československé filosofii 60. let aneb sonda do československé marxistické filosofie na motivu práce*. Disertační práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2017, s. 44–45.

7 Dubský, I., *Hegels Arbeitsbegriff und die Idealistische Dialektik*. Praha, Nakladatelství Československé Akademie věd 1961, s. 4–5.

8 Dubský patří mezi jedny z prvních „Kafkologů“, byt' Kafkovu osobu, resp. tvorbu považuje za „do značné míry placatou“.

živočišný druh přestal být významný pro myšlení bytí skutečnosti. Referenčním rámcem, na jehož pozadí se bytí ukazuje, se stává čas (*Hodiny a čas*, 1978). Za určitý okamžik přechodu „od člověka k času“ a současně vrcholový text, v němž se zračí Dubského časové úvahy společně s myšlením člověka jako počátku, lze považovat esej *Na cestě* (1969), kde Dubský přibližuje jak své pojetí člověka jako místa zkušenosti, jsoucna, které myslí bytí, tak své pojetí filosofie jako cesty, která možnost zkušenosti a setkání člověka se jsoucím reflektuje. Právě tato esej na pozadí interpretací Heideggerova díla nejlépe prostředkuje Dubského osobitý přístup a způsob filosofické práce. Dubský zde specifikuje cestu člověka světem, která má v moderní době vždy podobu cesty od známého (domova) k neznámému (světu), v jejímž průběhu se člověk setkává s cizím a současně se dovídá o sobě, když čelí zkouškám dobra a zla. Moderní (evropský) člověk má tendenci si na této cestě pomáhat aplikací metody, nástroje na zpřístupňování neznámého, čímž si sice zjedná srozumitelný svět, ale současně přetváří neznámé a nečekané na stejné a podstatu cesty a zkušenosti tím ničí. Za významný úkol filosofie pak Dubský považuje snahu zdržet se rozvrhování cesty, tedy zdržet se nihilismu, aplikování metody na neznámé skutečnosti, a zaměření se na otevřenost, rozumění bytí z něho samého.

To neznamená žádný pasivismus či rezignaci, naopak je to přístup, který se (1) namísto rozhodného zaměření vpřed obrací také zpět, k tradici, a zkoumá předpoklady porozumění bytí, (2) odolává zkratcím a zachovává si pevnost myšlení, o kterou filosofové – dle Dubského – musejí svádět boj.⁹ Při takové cestě zpravidla vůbec není jisté, k jakému výsledku se myslitel dopravuje – v ideálním případě se jedná o aktualizovaný počátek, zdroj cesty –, podstatné je právě ono naplňování smyslu, odhodlání se na cestu vydat a setrvávat na ní. Odhodlání a výdrž jsou potřeba proto, že cestu provází tajemství, tj. neznámé, které filosof odkrývá jako základ a zdroj a které pochopitelně člověka stále překonává a překvapuje. Taková cesta pravděpodobně nemá žádný užitek, vytyčený cíl a v posledku ani smysl, v zásadě je ale asi tím jediným, co může filosof dělat a komentovat, ač na takové cestě zůstává sám. A právě to také zůstává přeživším, tedy těm, kteří přicházejí poté a jsou vděční za ty, kteří šli před nimi a jak. Protože, dodejme, v případě Ivana Dubského o tom, že se cesty zhostil opravdově a že na ni – v případě české filosofie – nechal svébytný otisk, není žádných pochyb.

9 Dubský, I., Zápas u konce filosofie. *Respekt*, 3. 6. 1996.